

mgr Weronika Sobita
Wydział Filologiczny
Uniwersytet Jagielloński

promotor: prof. dr hab. Elżbieta Chrzanowska-Kluczevska

**Textualisation as an Interpretative Strategy:
Intermediality in Contemporary Verbal-Visual Artistic Texts**

(Tekstualizacja jako strategia interpretacyjna:
intermedialność we współczesnych werbalno-wizualnych tekstach
artystycznych)

Streszczenie w języku polskim

Wśród publiczności, zwłaszcza polskiej, dzieła sztuki współczesnej wzbudzają mieszane uczucia i skrajne emocje. Ich awangardowość czy nowatorska forma zdają się odstraszać również naukowców, zwłaszcza w tych kręgach kulturowych, gdzie sztuka uchodzi za temat elitarny, hermetyczny i zastrzeżony dla wąskiego grona wtajemniczonych. Choć oczywiście współobecność elementów werbalnych i obrazu w ramach jednego artefaktu nie jest sama w sobie zjawiskiem nowym, rola języka w sztuce XX i XXI w. uległa zdecydowanej przemianie. Obok tradycyjnych funkcji paratekstowej, towarzyszącej lub uzupełniającej, zyskał on – jak staram się wykazać w pracy – moc przekształcającą, kreującą dzieło, stając się czasem jego tworzywem, a w niektórych wypadkach nawet substytutem, powodując dematerializację samego obiektu lub zdarzenia artystycznego. Punktem wyjścia do napisania dysertacji była więc chęć włączenia się w rozmowę nad sztuką współczesną z perspektywy językoznawcy poprzez analizę współczesnych intermedialnych dzieł sztuki, w których występuje wyraźny komponent językowy.

Czerpiąc z językoznawczej i semiotycznej tradycji proponuję tezę, że w konfrontacji z nowatorskim, często niezrozumiałym dziełem, poszukujemy w nim *tekstu* – spójnej, logicznej całości. Celem pracy jest wskazanie czynników, które mają wpływ na wynik i powodzenie tych poszukiwań, nazywanych przeze mnie procesem *tekstualizacji*, a następnie omówienie wpływu różnych *tekstualizacji* dzieła na ocenę jego intermedialnego charakteru.

Zgodnie z tradycyjnym formatem prac doktorskich, dysertacja składa się z dwóch części – części teoretycznej, podzielonej na trzy rozdziały, i praktycznej, składającej się z jednego rozdziału. Poprzedzono ją wstępem wyjaśniającym motywację do podjęcia tematu i prezentującym zarys pracy.

Rozdział pierwszy Części I poświęcony jest definicji tekstu i kryteriom tekstowości. Rozpoczyna się krótkim omówieniem różnych znaczeń terminu *tekst* i pokrótce prezentuje wkład retoryki, poetyki oraz hermeneutyki – dziedzin uważanych za prekursorki tekstologii – w badania nad tekstem. Następnie omówiono najważniejsze klasyczne teorie tekstu w językoznawstwie (Katz i Fodor, van Dijk, Halliday i Hassan, de Beaugrande i Dressler, Lyons), poświęcając szczególną uwagę proponowanym przez badaczy kryteriom tekstowości. Dodatkowo pokrótce przedstawiono językoznawcze typologie tekstów.

Druga część rozdziału pierwszego jest poświęcona teorii tekstu w semiotyce. Wychodząc od podstawowych pojęć semiotycznych (de Saussure, Peirce, Morris), przedstawiono wkład głównych klasycznych nurtów w semiotyce, takich jak formalizm i strukturalizm rosyjski (Bakhtin, Jakobson, Łotman, Uspiensky), strukturalizm i post-strukturalizm francuski (Barthes, Kristeva), czy semiotyka interpretacyjna Umberto Eco w postrzeganie statusu i interpretację tekstu. Obszernie omówiono również pojęcia kodu i języka w ujęciu semiotycznym.

Rozważania zawarte w Rozdziale I zostały wykorzystane do wypracowania szerokiej, semiotycznej definicji tekstu na potrzeby pracy, zgodnie z którą tekst jest *spójną, wytworzoną celowo całością, składającą się ze znaków dowolnego rodzaju*. Przyjęte podstawowe kryteria tekstowości – spójność, intencjonalność i skończoność, zostały zasadniczo zapożyczone z językoznawstwa, podczas gdy ideę tekstu złożonego ze znaków przynależnych do różnych kodów, języków czy systemów zaczerpnięto z semiotyki. Dodatkowo rozdział zawiera wprowadzenie pojęcia *tekstu artystycznego*.

Rozdziały drugi i trzeci Części I poświęcono odpowiednio pojęciom *intermedialności* oraz *multimodalności* – dwóm odrębnym podejściom metodologicznym do zjawiska współwystępowania różnych form wyrazu, takich jak język, obraz i dźwięk, w ramach jednego artefaktu. W pracy autorka stara się jednak wykazać, że pomimo tego wspólnego

mianownika podejścia te różnią się od siebie pod kątem doboru przedmiotu analiz, narzędzi, a nierzadko również celów. Obie metodologie są omawiane z perspektywy krytycznej, mając na względzie ich przydatność dla celów analizy praktycznej przedstawionej w Części II. W związku z tym w tej części pracy, poza omówieniem dostępnych modeli, zaprezentowano propozycje zmian w ostatecznie wybranym modelu modalności medium.

Rozdział drugi rozpoczyna się krótkim omówieniem badań nad *intertekstualnością*, poprzedzających zainteresowanie *intermedialnością*. Następnie szeroko omówiono różne podejścia do pojęcia *medium*, koncentrując się szczególnie na jego ujęciu w badaniach nad *intermedialnością*. Poza wprowadzeniem pojęcia medium, jego definicji i typologii (Wolf, Elleström), w tej części zaprezentowano główne typologie relacji intermedialnych Wernera Wolfa, wykorzystane w praktycznej części pracy.

Rozdział trzeci z kolei koncentruje się na metodologii przyjętej w badaniach nad *multimodalnością*, ze szczególnym uwzględnieniem pojęcia *modalności* (które odnosi się tu do modalności percepcyjnej, a nie logicznej) oraz multimodalnemu ujęciu pojęcia *medium*. Omówiono w nim również różne zastosowania metodologii badań nad multimodalnością oraz przedstawiono podejmowane przez naukowców dotychczasowe próby pogodzenia z sobą badań nad multimodalnością i intermedialnością, ze szczególnym uwzględnieniem stosowanych taksonomii i terminologii.

Część II poświęcona jest analizie praktycznej intermedialnej jakości wybranych dzieł zawierających element językowy oraz wpływu różnych możliwych tekstualizacji takich dzieł na postrzeganie ich intermedialnego charakteru. Rozdział rozpoczyna się od prezentacji celów i założeń analizy (wybrana typologia mediów, typologia relacji intermedialnych oraz model modalności mediów, z wskazanymi w Części I modyfikacjami) oraz przeglądu analizowanego materiału.

Analizę praktyczną podzielono na trzy części. Pierwsza poświęcona jest czynnikom, które wpływają na demarkację tekstu, takim jak autorytet instytucjonalny muzeum, instruktaż odautorski, zaangażowanie odbiorcy czy format dzieła obejmujący wiele artefaktów. Omówiono tu dzieła takich artystów jak Marcel Broodthaers, Jenny Holzer czy Felix Gonzalez-Torres. W drugiej części zanalizowano funkcję tytułów w procesie tekstualizacji, omawiając ich paratekstowe i nieparatekstowe znaczenie. Istotną grupą dzieł w tej sekcji są prace zrealizowane w neonie (Joseph Kosuth, Bruce Nauman). Z kolei tematem przewodnim łączącym trzecią grupę dzieł są skrypt, instrukcja lub pseudoinstrukcja. Pojawiają się tu skrypty dzieł performatywnych oparte na „skradzionych” z innych sztuk technikach (jak performatywne *ready-mades* George’a Brechta), jak i szereg możliwych lub niemożliwych do

wykonania instrukcji dzieł o różnym charakterze oraz pseudoinstrukcje. Zasadniczym kryterium doboru materiału było występowanie w dziele języka, przy czym wszystkie omówione w części praktycznej prace są dziełami sztuki współczesnej (poza jednym wyjątkiem obejmują okres od lat 60. XX stulecia).

Pracę zamykają wnioski obejmujące katalog czynników mających wpływ na tekstualizację. Wyodrębniono tu zarówno czynniki obiektywne (wynikające z kontekstu zewnętrznego, w którym odbiorca styka z się z dziełem, oraz z właściwości samego dzieła), jak i subiektywne (związane z cechami osobistymi, nastawieniem, posiadaną wiedzą i doświadczeniem odbiorcy). Z uwagi na charakter analizowanych prac, zwrócono szczególną uwagę na przynależność do wspólnoty językowej stanowiącej czynnik subiektywny warunkujący sposób odbioru dzieła. Przedstawiono również propozycję typologii funkcji języka w omówionych dziełach intermedialnych obejmującą pięć kategorii: parateksty, inserty werbalne, tekst jako tworzywo, tekst jako instrukcja wykorzystania/opis i tekst jako instrukcja wykonania/substytucja.

Dodatkowo praca zawiera sześć mini-esejów oraz Appendix w formie eseju wizualnego, zaopatrzonego w krótkie objaśnienie.